

SÁRKÖZINÉ SÁROVITS HAJNALKA

BÁNYAI ERZSÉBET**Festőművész, Balatonfüred díszpolgára
(1909. november 27. – 2002. június 21.)**

A Füredi História e száma azoknak a művészeknek állít emléket, akik egykor Balatonfüreden éltek, innen elszármaztak, esetleg művészi kiteljesedésük helyszínékként, életük végső menedékeként e várost választották lakhelyül.

Bányai Erzsébet az 1960-as évek végétől közel négy évtizeden át volt városunk lakója, meghatározó egyénisége, művészetével szolgálva választott hazáját.

Nehéz elfogultság nélkül emlékezni rá születésének 100. évfordulóján – hiszen mintha csak tegnap lett volna, hogy Vasút utcai lakásában küzdelmes-kalandos életéről, egykori barátairól, művész-társairól, művészi hitvallásáról és kifogyhatatlan terveiről mesélt.

Lakásában – mely az évek során kiállító terem-mé vált – tucatszor néztük végig képeit, a falra akasztott pasztelleket, olajfestményeket, a dossziékban őrzött grafikákat, tus- és szénrajzokat. S közben mesélt, mesélt, mesélt... Egy páratlanul szép, de küzdelmekkel teli élet helyszíneit, sorsfordulóit, szereplőit megörökítő tárlat látogatója lehettem néhány éven át.

Legalább egyszer (!) vinnem kellett volna egy mikrofont, s felvenni mindazt, ami ott, egy lakás falai között elhangzott – egy huszadik századi művész-sors megrendítő történeteit. Máig sajnálom, hogy nem így történt...

A cikk megírása után jutott eszembe, hogy hely-történész kolléganőm, Karika Erzsébet készített Erzsébet néniel riportot. A 2000-ben felvett beszélgetések teljes hanganyaga a Városi Helytörténeti Gyűjteményben megtalálható, meghallgatható.

Az e számban megjelenő megemlékezés eredeti szövege egy közel 10 évvel ezelőtti kiállításának megnyitójára íródott.

Akkoriban szoros kapcsolatot ápolunk a Győri Műhellyel, balatonfüredi és győri művészek kölcsönösen kiállítottak egymás városaiban.

Bányai Erzsébet önálló kiállítását Kucska Ferenc a Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár és Galéria akkori igazgatója hívta meg Győrbe. A kiállítás megnyitójára 2000. március 13-án került sor, a Móra-parki fiókkönyvtárban, Győr-Szabadhegyen

– gyermekkorom legkedvesebb, máig szívszorítóan kedves és felejthetetlen éveinek helyszínén.

Hogy akkor azt a kiállítást én nyithattam meg, bizonyára a sors kegye volt...

Erzsi néni egészségi állapota, magas kora miatt a megnyitón nem vehetett részt.

Rajtam keresztül ajánlotta műveit a közönség figyelmébe... szerényen, s aggódva, hogy vajon e kiragadott alkotások adtak-e teljes képet e sokszínű életről?

A kiállításra összeállított gyűjteményt a 90 éves művésznő szíve minden melegével küldte.

Az akkor írt szöveget Bányai Erzsébet elbeszélései, a korábbi kiállításokról megjelent cikkek alapján írtam. Erzsébet néni a szöveget többször meghallgatta, kiegészítette, a történeteket tovább mesélte. Sajnos egy megnyitó szövegének határt szab az idő, pedig érdemes lett volna minden egyes elhangzott történetet lejegyezni, megörökíteni.

Az egykori kiállítás megnyitó szövegét a helytörténeti folyóirat elvárásainak megfelelően átírtam, az életrajz történelmi-irodalmi-művészeti hátterének jobb megismerése érdekében kiegészítettem, jegyzetekkel láttam el.

Az eredeti szöveg a balatonfüredi Helytörténeti Gyűjteményben a kiállítás plakátjával, meghívójával, a megnyitóról készült cikkekkel, fotókkal együtt megtalálható.

Ki is volt az a művész, akinek képeivel megismerkedhettek a tíz évvel ezelőtti győri tárlatlátogatók? Majd egy évszázadnyi élet alkotásai tekintettek ránk a falakról, egy küzdelmes sors, egy kivételes tehetség alkotásai.

Ki volt ő, aki évtizedekig köztünk élt, de ma már szinte semmi nem emlékeztet rá itt Balatonfüreden? Csupán néhány lakás és intézmény falán függő képe, s akik ismerték, képeit nézve néhány pillanatig talán visszaemlékeznek rá.

Múlандó az élet, s az utókor oly hálátlan... Talán ez a néhány sor ismét felidézi Bányai Erzsébet emlékét, s elmulasztott kötelességeinkre felhívja a figyelmet.

Talán még nem késő tenni azért, hogy emléke végleg el ne halványuljon...

* * *

Bányai (Baumgarten) Erzsébet 1909-ben született Erdélyben, Kőrösbányán, egy liberális polgári család ötödik gyermekeként. (Testvérei édesapja első házasságából: Baba (Anna), Juci, Ilona, a második házasságából Ferenczi Erzsébettel: László (1906), Sándor (1911), Ada (1917). Baumgarten Ilona leszármazottja Tahy Ádám professzor, aki a balatonfüredi Állami Szívkórház igazgató főorvosa volt 1991 – 1995 között.

Édesapja Baumgarten János az erdélyi aranybányák jogtanácsosa volt, édesanyja Ferenczi Erzsébet kolozsvári székely család szülötte.

A családban az ősök között karinthiai osztrákok, franciák, székelyek keveredtek.

1918. december 1. után Erdély a Partiummal együtt – így Kőrösbánya is – Romániához került.

1919-ben mindenüket elvesztették, a háborút követő összeomlás után a hétgyerekes család Gyulafehérvárra került.

Itt kezdett el rajzolni, festeni az alig tízesztendő kislány, itt fedezte fel tehetségét Reithofer Jenő¹ egykori Székely Bertalan és Edvi Illés Aladár tanítvány, aki magántanítványává fogadta s ingyen tanította.

Tizenöt évesen képei már kiállításon szerepeltek, bemutatva felnőtt művészeket meghaladó képességeit, tehetségét.

Gyulafehérváron ismerkedik meg bátyja Bányai-Baumgarten László² barátjával Dsida Jenővel, akire lelkes szavakkal emlékezett, verseiből még idős korában is gyakran idézett.

Édesapja 1923-ban bekövetkezett halála után a családot az édesanya tartotta el, „kosztosokat” fogadott a házukba. „Mamuka” az éles eszű, tiszta szívű és kifogyhatatlan erejű asszony emléke elevenen él Bányai Erzsébet képein.

Tanulmányait a nagyszebeni zárdában folytatta. A Romániához csatolt Erdélyben lányok nem iratkozhattak be gimnáziumba, számukra csak a zárda vagy a polgári nyújtott továbbtanulási lehetőséget. A 16 éves Erzsébet nehezen szokta meg ezt az életet. A zárdában csak titokban, lopva rajzolhatott saját gondolatai szerint, vagy képzeletben alkotott. „A művészi véna kényszerű visszafojtottsága” – ahogy később orvosai megállapították – megbetegítette, idegláza lett, hónapokig beteg volt.

Csak a nyári és a téli szünetek adtak lehetőséget a szenvedély kiteljesedéséhez, az alkotáshoz.³

A gyulafehérvári szabadiskolában megismert Gy. Szabó Bélával⁴ jó barátok lettek, együtt járták a vidéket, rajzoltak, festettek. A sebesen rohanó Olt

és a gyönyörű hegyvidék ihlette emlékek végigkísérik egész életében.

A kényszerűség hamar munkába kényszerítette az amúgy is gyenge egészségű fiatal lányt: 1927-ben elvállalta egy tanerő nélkül maradt magyar iskola tanítói állását Magyarigenben Gyulafehérvártól 10 km-re Bod Péter református lelkész, író, irodalomtörténész nyughelyén. Fagyos tanteremben, jéghideg tanítói lakásban töltött el több hónapot, majd súlyos betegen vitték haza gyógyulni. Egyedül az éltető-alkotó munka a megengedett számára, s ő fáradhatatlanul festett, rajzolt: tájképeket, portrékat, csendéleteket.

1930-ban férjhez ment Zalotay Elemér (eredetileg Dr. Schupiter – 1933-ban magyarosította) régészhez⁵, s annak muzeológusi kinevezése után Szentesre költöztek. Itt születtek meg gyermekeik: 1931-ben Erzsébet⁶, 1932-ben Elemér⁷, majd 1938-ban Péter⁸.

Szentesen ismerkedett meg Koszta Józseffel, az akkor már elismert művésszel, aki a maga szűkszávú stílusában a következőket jegyzi meg Bányai Erzsébet tehetségéről:

„Ha maga Pesten élt volna és alkalma lett volna látni és dolgozni, már neve lenne.”

Hamarosan ismét a történelem intézte a család sorsát: férje „B-listás” lett, szellemi „ínségmunkákból” éltek; 1939-ben Debrecenbe költöztek, abban a reményben, hogy férje munkát kaphat a Déry Múzeumban, s talán ő is alkothat majd festőművészként. Ezek a remények is szétfoszlottak, időközben férjét ismét behívták katonának.

1940-ben a visszacsatolt Észak-Erdélybe a család másik részéhez Kolozsvárra költöztek a biztosabb állás reményében.

Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés a Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély valamennyi (kulturális) intézménye előtt is új lehetőségeket nyitott meg, A politikai döntés nyomán aktívabbá, pezsgőbbé vált az erdélyi szellemi és művelődési élet, s a fiatal nemzedék tagjai számára új lehetőségek kínálkoztak. A fellendülő gazdasági és szellemi élet mögött azonban mindvégig ott kísértett a háború problémája, annak kimenetele és hatása az utca emberét és a kor gondolkodóit egyaránt rendkívüli módon foglalkoztatta.

Kolozsváron ismét találkozott Gy. Szabó Béla grafikkussal, barátságba került László Gyula régész-szel, Nyíró József íróval, Szervátiusz Jenővel, Reményik Sándorral.

Képzőművészeti szabadiskolába járt, s ontotta a rajzokat, a festményeket a barátokról, az erdélyi tájakról, falvakról, emberekről, a családról.

A kolozsvári Műcsarnok nagy tárlatának kiállítására készült, mikor a várost szőnyegbombázás éri.

„Megszokott, kora nyári péntek reggel volt 1944. június 2-án, 9 óra után pár perccel felsivítottak Kolozsvár légi veszélyt jelző szirénái. A járőrök, és munkába sietők nem mentek le azonnal az óvóhelyekre, inkább kíváncsian figyelték az eget, mint máskor is, a jól ismert, Jugoszlávia irányába békésen tovább szálló, szovjet felderítő- vagy futárgepek után kutatva. A front közeledtével, 1944 első hónapjaitól a Felek-tető alatti város légterében ingázó szovjet repülőgépek látványa már mindennapos volt. Sokan még a bombázás pillanatáig sem hitték el, hogy Kolozsvár, ez a távoli határváros is megszenvedheti Budapest sorsát.”⁹

Otthonuk, munkái, mindenük odaveszett.

Erzsébet a gyerekekkel – marhavagonba zsúfolódva, vagy gyalogosan, autókra felkérőzve – egészen Tirolig sodródott, ahol különböző menekülttáborokban laktak. A szűkös ellátást művészi munkájával egészítette ki: portrékat rajzolt a tábor tisztjeiről, tiroli fatányérok festését vállalta el. Az ausztriai tartózkodás 1946 novemberéig tartott.

Férje francia fogságból került haza Magyarországra 1945-ben, s kinevezték Szentesre a múzeum igazgatójává. A Vöröskereszt útján kerestette a családot, 1946. második felében sikerült rájuk lelni. 1946. november 6-án érkeztek haza.

Ismét Szentesen élnek a múzeumban, s ismét felvillant a továbbjutás reménye.

A hozzájuk látogató művészek biztatták, kérje felvételét az akkor induló Képzőművészeti Alapba. Halogatta, nem merte megtenni, hiszen hiányoztak a háborúban elpusztult 12 és 32 éves kora között készült munkái.

(Csak 1988-ban lett Alap-tag, s értékelve több évtizedes munkásságát, ún. „különleges elbírálásban részesülő” alkotónak tekintették.)

Nagyon nehéz körülmények között éltek, s ismét művészete segített anyagi helyzetükön: a város és a megye akkori vezetői a politikai élet nagyjainak megfestését kérték. (Néhány portré ezek közül a szentesi Koszta József Múzeum tulajdonában van.)¹⁰

A háború okozta sebeket házasságuk nem élte túl, elváltak: 1950-től Budapesten élt albérletről albérletre vándorolva, gyermekei ezalatt kollégiumokban laktak.

Rajztanár lett, lányával együtt államvizsgázott..

1953-ban egyik alapító tagja lett a Fővárosi Pedagógus Képzőművészeti Stúdióknak, ahol együtt dolgozott Barcsay Jenővel, László Gyulával, Szabó Vladimírral.

S újra alkotott ... a Dési Huber- körben, nyaranta művésztelepeken, vagy haza-haza látogatva, Kolozsváron. Nagyon sokat festett: Kolozsvár, a székely falvak, az erdélyi népművészet, a román és erdélyi építészet kincseit. Portrékat, tájakat, a szülőföld emlékeit.

Gyakran szerepelt országos tárlatokon Budapesten, többek között az Ernst Múzeumban, a Műcsarnokban, rajzai rendszeresen megjelentek az ÉS-ben (Élet és irodalom), a Magyar Nemzetben, a Népszavában.

1965-ben, már nyugdíjasként, SZOT-beutalóval került Balatonfüredre, ahol megismerte második férjét, a világhírű, világot-járt kertészt, Máthé Jánost¹¹.

Önarckép

Vele együtt jutott el Európa számos országába: Olaszországba, ahol számtalan tájképet festett, de megörökítette a leghíresebb műemlékeket is; Franciaországba, a Loire-völgyébe, Belgiumba (Brüsszelbe), Hollandiába, ahol Amszterdam és Antwer-

pen szépségeit festi meg, Svájcba, ahol idősebbik fia él és építészként alkot.

Minden útja maradandó emlékeket hagyott.

Közben megismerkedett új otthonával, a Balatonnal, festette a tó és a környék szépségeit, a balatoni embereket. Előkészítette képeit – korábbi és friss alkotásait – az egyre szaporodó kiállításokra. Férje mindenben társa volt: megismertette a vidékkel, az itt élő emberekkel, segített kiállításai előkészítésében.

Összegyűlt képei a balatonfüredi lakás falait díszítik, vagy városi intézményekbe kerültek. Sok képet adott ajándékba, portrékat festett megrendelésre. Több önarcképet is készített s számtalan alkalommal festette meg férje portréját.

Nagyon szeretett volna önálló kiállítótermet, hiszen képei sokasága megnehezítette hétköznapi életüket.

Sajnos a város vezetésétől még csak ígéreteket sem kapott, ezért 1987. október 9-én saját otthonukban a Vasút utca 1. szám alatt lakástárlatot hozott létre. A különleges kiállítóhelyet Pogány Ö. Gábor nyitotta meg. A tárlat jelenleg bezárt ajtóik mögött fia, Zalotay Péter és családja által gyönyörűen összerendezve várja, hogy egyszer megnyílhasson a nagyközönség számára is...

Alkotóerejét szemműtétei gyöngítették, majd férje 1999-ben bekövetkezett halála után szinte már csak kettejük életművének rendezése töltötte ki napjait. Ebben fáradhatatlan volt: Máthé János írásait, könyveit ajánlotta fel kutatási célra, saját képeit féltő gondnal rendezgette, újrafaragta s

történetüket hálásan mesélte el minden látogatónak.

Többször érte baleset otthonában, emiatt családja vette gondozásba, Budapestre került.

2002. június 21-én, 93 éves korában aludt el örökre. A balatonfüredi köztemetőben díszsírhelyen nyugszik férjével közös sírban.

Városunk művészetét, kultúráját becses értékekkel gyarapítják (gyarapíthatnák!) Bányai Erzsébet képei.

Csak néhány, kiragadott alkotás egy hatalmas életműből, amelyet igazán élővé alkotójuk regényes élete tesz:

– az erdélyi képek, amelyekről dr. Praznovszky Mihály, a jóbarát irodalom- és kultúrtörténész így szólt (ugyancsak egy kiállítás megnyitóján): „A szülőföld elveszett-elhagyott tájai, a soha meg nem ismerhető Erdély, amely egy köztünk élő generációnak örök sors, örök fájdalom, örök sóvárgás, nekünk pedig történeti mérce egy nemzet erkölcsének, lelki nagyságának megőrzésére...”

– az itáliai képek, amelyek impresszionista rajgyogásukkal elénk varázsolják a természet örök szépségét, s megörökítik számunkra az ember alkotta, múlandó szépséget...

– balatoni képek, amelyeken egy választott otthon, egy eddig idegen táj szeretete, sokszínűsége rajzolódik ki...

– portrék és tanulmányok, amelyekről a rég elment barátok, ismerősök, önfeledten kitarulkozó emberek néznek ránk ma is eleven, ragyogó tekintettel, félbemaradt mozdulatokkal...

Bányai Erzsébet festőművészt és férjét Máthé János egykori balatonfüredi főkertészt még életükben „Balatonfüred díszpolgárává” avatta a város képviselő-testülete.

1997. december 29-én az ünnepi ülésen az alábbi indoklással adták át a díjat az akkor 88 éves Bányai Erzsébetnek, s a 94 éves Máthé Jánosnak:

„A házaspár művészi és szakmai teljesítményével, emberi magatartásával és a közösség érdekében évtizedeken át folytatott értéktéremtő munkálkodásával rengeteget tett a település hírnevének öregbítéséért. A képviselő-testület ennek elismeréséül, egyben a város polgárainak köszönetét is kifejezve mindkettőjüket Balatonfüred díszpolgárává avatta.”

Bányai Erzsébet festőművész és második férje, Máthé János főkertész regényes életéről a művésznő kisebbik fia, Zalotay Péter írt könyvet 2002-ben.

Bevezetőjében így fogalmaz:

„Figyelmébe ajánlom soraimat azoknak, akik ismerték Bányai Erzsébetet és Máthé Jánost, és azoknak is, akik azt szeretnék megismerni, hogyan lehetett a XX. századot Magyarországon becsülettel, alkotómunkával, emberséggel és hivatástudattal átélni.”

Emléküket tisztelettel, szeretettel megőrzöm, köszönöm a Sorsnak, hogy ismerhettem őket!

Jegyzetek:

1. Reithofer Jenő (Sümeg, 1880 – Gyulafehérvár, 1952) festő. Tanítványa volt Bányai (Baumgarten) Erzsébet
2. Bányai (Baumgarten) László (Kőrösbánya, 1907. november 17. – Bukarest, 1981. június 3.) egyetemi tanár, kutató.
3. Zalotay Péter: Bányai Erzsébet és Máthé János, Balatonfüred város díszpolgárai / . – Balatonfüred, 2003. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványa)
4. Gy. (Gyulafehérvár) Szabó Béla grafikus, festő és fametsző mester, a romániai magyar képzőművészet kimagasló egyénisége. Nincs rá adat, hogy balatoni (szigligeti) itt- tartózkodásuk idején találkozott volna Bányai Erzsébettel, de valószínűsíthető! Sajnos, már nincs kitől megkérdezni...
5. Zalotay (Schupiter) Elemér (Szászsebes, 1894. november 24. – Szombathely, 1968. március 1.) régész, könyvtáros, szerkesztő, múzeumigazgató.
6. Gazdapusztainé Zalotay Erzsébet (Szentés, 1931. augusztus 31. –)ny. középiskolai tanár, nyugd.
7. Zalotay Elemér, ifj. (Szentés, 1932 –) építész, Svájcban él. A konstruktivista irányzat jeles képviselője
8. Zalotay Péter, dr. (Szentés, 1938 –) villamosmérnök, főiskolai docens. A Kandó Kálmán Műszaki Főiskola és a BME nyugalmazott tanára, több szakkönyv szerzője.
9. Murádin János Kristóf: Szönyegbombázás = Aranyas, 2004. január, 62.
10. Az 1940-es évek végén a kommunista időszak „ alakjait festette meg: Sztálin, Lenin, Rákosi, a helyi vezetők képei még 15 évvel ezelőtt láthatók voltak a múzeumban (dr. Zalotay Péter közlése)
11. Máthé János (Sarkad, 1903. február 18. – Sümeg, 1999. május 5.) kertész.

ÚJ SZERZEMÉNYEK

Az Ipoly-udvar 1920 körül (képeslap)

1894–95-ben épült a Fehér Ipoly pannonhalmi főapát nevét viselő szálloda. 1943 januárjától hadikórház céljára vették igénybe. 1948-ban nyitották meg újra. 1949-ben államosították. 1954-ig pártiskola működött benne, ekkortól a szív-kórház gazdasági részlege és nővérszállója lett. 2005-től magántulajdonban van.

A Tibor-üdülő 1914-ben (képeslap)

1912 őszén megkezdődött a kórház mai épület-együttesének létrehozása, az Erzsébet- és Klotild-udvar – a főépület – átalakításával és a Tibor-üdülő építésével. A földszintes új fürdőépületet 1913. július 10-én adták át. A szanatórium beteg vendégeinek gyógyászati célú füröztetését végezték itt. A páciensek körében kedvelt volt.